

◀ منابع

اخبار مکه: الفاکهی (م. ۲۷۹ق.)، به کوشش ابن دهیش، مکه، النهضة الحديثه، ۱۴۰۷ق؛ اخبار مکه: الازرقی (م. ۲۴۸ق.)، به کوشش رشدی الصالح، مکه، مكتبة الثقافة، ۱۴۱۵ق؛ افادة الانام: عبدالله بن محمد الغازی (م. ۱۳۶۵ق.)، به کوشش ابن دهیش، مکه، مكتبة الاسدی، ۱۴۳۰ق؛ تاريخ التراث العربی: فؤاد سرگین (م. ۱۹۲۴م.)، ترجمه: فهیمی، قم، مكتبة النجفی، ۱۴۰۳ق؛ التاریخ الكبير: البخاری (م. ۲۵۶ق.)، به کوشش عبید بن فیروز و عمیر بن عبدالرحمن؛ تهذیب التهذیب: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۴ق؛ تهذیب الکمال: المزی (م. ۷۴۲ق.)، به کوشش احمد علی و حسن احمد، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ق؛ الثقات: ابن حبان (م. ۳۵۴ق.)، الكتب الثقافية، ۱۳۹۳ق؛ الجرح و التعديل: ابن ابی حاتم الرازی (م. ۳۲۷ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۳۷۲ش؛ عرف الطیب من اخبار مکه و مدینة الحبيب: محمد بن محمد عاقولی (م. ۷۹۷ق.)، به کوشش صلاح الدین، مرکز بحوث و دراسات المدینة، ۱۴۲۸ق؛ لسان المیزان: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به کوشش عادل احمد و علی محمد، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۶ق؛ مثير العزم الساکن: ابن الجوزی (م. ۵۹۷ق.)، به کوشش مرزوق علی، مکه، دار الراه، ۱۴۱۵ق؛ المناسک و اماکن طرق الحج: ابواسحاق الحرابی (م. ۲۸۵ق.)، به کوشش حمد الجاسر، ریاض، وزارة الحج و الاوقاف، ۱۴۰۱ق.

علی احمدی میرآقا

اخبار مکه ابن شَبَّه: از تواریخ محلی

گمشده مکه، نگاشته عمر بن شَبَّه (۱۷۳-۳۶۲ق.)

آگاهی‌های بسیاری از این کتاب به دست نیامده است. آن چه می‌دانیم، تنها گزارش‌ها و نصوصی کوتاه درباره تاریخ و رخدادهای مکه است. گویا این کتاب تا اوایل سده دهم ق. در دسترس تاریخ‌نگاران مکه بوده است؛ زیرا سمهودی (م. ۹۱۱ق.) به گونه‌ای که نشان دهنده گزارش مستقیم و بی‌واسطه است، گزارش‌هایی مختصر از آن آورده است.^۱

ابن شَبَّه انبوهی از دانش و گزارش تاریخی و ادبی را از دانشوران برجسته مدینه و مناطق دیگر فراگرفت. بازتاب این دانش در موسوعه‌هایی مانند *الآغانی و الاستیعاب* نشان دهنده ارج و اهمیت گزارش‌های او است. وی در رخدادهای و ستیزهای کلامی گرفتار شد و همراه دیگر محدثان و مخالفان نظریه خلق قرآن، وادار به خانه‌نشینی گشت.^۲

ابن ندیم از دو اثر ابن شَبَّه با عناوین *کتاب مکه و امراء مکه* نام می‌برد.^۳ وی در جای دیگر که از تاریخ خط و کتابت عربی سخن گفته، دانستی‌های مهمی از کتاب مکه ابن شَبَّه درباره تاریخ نگارش عربی و آگاهی

۱. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۱۲۵، ۱۲۷.

۲. تاریخ بغداد، ج ۱۱، ص ۲۰۹.

۳. الفهرست، ص ۱۲۵؛ نک: حجاز در صدر اسلام، ص ۴۰.

با موضوع مدینه و مکان‌های آن، در چند جا از اخبار مکه ابن شَبَّه گزارش کرده است. وی می‌افزاید که بر خلاف مکه، هیچ خبر و حدیثی در کراحت اقامت و مجاورت مدینه نیامده است.^۶ گزارش سمهودی نشان می‌دهد که وی کتاب را دیده و بی‌واسطه از آن گزارش کرده است. نقل مستقیم ابن ظهیره (م. ۹۸۶ق.) از این کتاب نشانه‌ای تقریباً روشن از دسترسی وی به کتاب است.^۷ بر پایه این گزارش‌ها، می‌توان موضوع کتاب اخبار مکه ابن شَبَّه را تاریخ مکه و وصف مکان‌ها، مساجد و کوه‌های مکه، سیره نبوی، کعبه، حدود حرم، و خانه‌ها و جغرافیای منازل مکه دانست.

◀ منابع

الاصابه: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به کوشش علی محمد و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ الاعلان بالتوبیخ: شمس الدین السخاوی (م. ۹۰۲ق.)، به کوشش فرانس روزنتال، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ تاریخ بغداد: الخطیب البغدادی (م. ۴۶۳ق.)، به کوشش عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۷ق؛ تاریخ التراث العربی: فؤاد سزگین، ترجمه: فهیمی، قم، مکتبه النجفی، ۱۴۱۲ق؛ الجامع اللطیف فی فضل مکه: ابن ظهیره (م. ۹۸۶ق.)، به کوشش علی عمر، المکتبه الثقافیه الدینیة، ۱۴۲۳ق؛ حجاز در صدر اسلام:

۶. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۳۳؛ ج ۴، ص ۴۸۱.
۷. الجامع اللطیف، ص ۲۵.

قریش از کتابت عربی آورده است.^۱ فأسی (م. ۸۳۲ق.) خیر داده که گویا این کتاب را دیده و آن را به کتاب ازرقی و فاکهی همانند دانسته است.^۲ سخاوی (م. ۹۰۲ق.) نیز در کتابشناسی آثار مربوط به مکه، از این کتاب نام برده و بدون اشاره به سخن فأسی، مدعی شده که وی از این اثر آگاهی نداشته است. در گزارش سخاوی، دو نکته دیگر نیز هست: نخست این که ابن فهد نسخه‌ای در یک جلد از این کتاب دست‌نویس کرده و دیگر این که کتاب به شیوه و سبک اخبار مکه ازرقی و فاکهی نگارش یافته است.^۳ نیز عز بن فهد از آن در دو جا بهره گرفته است: یکی در موضوع حکمرانی عبدالله بن خالد بن اسید قرشی بر مکه و دیگری حکومت خالد بن عبدالله قسری بر مکه.^۴ ابن حجر (م. ۸۵۲ق.) در زندگینامه صحابه، از آگاهی‌های این کتاب بهره جسته و ۱۵ گزارش از آن آورده است. وی در این گزارش‌ها نام کتاب را اخبار مکه یا کتاب مکه ثبت کرده است.^۵ سمهودی در وفاء الوفاء

۱. الفهرست، ص ۸.

۲. العقد الثمین، ج ۱، ص ۱۰.

۳. الاعلان بالتوبیخ، ص ۲۸۰.

۴. غایة المرام، ج ۱، ص ۶۱، ۲۱۱.

۵. الاصابه، ج ۱، ص ۴۵۷، ۶۰۳، ج ۲، ص ۳۳، ۲۰۹، ۴۷۵؛ ج ۳، ص ۴۵۱؛ ج ۴، ص ۶۳، ۲۶۶، ۳۵۶؛ ج ۵، ص ۹۹؛ ج ۷، ص ۱۹۹؛ تاریخ التراث العربی، مج ۱، ج ۲، ص ۲۰۵-۲۰۶.

صالح احمد العلی، ترجمه: آیتی، مشعر، ۱۳۷۵ش؛ العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین: محمد الفاسی (م. ۸۳۲ق.)، به کوشش فؤاد سیر، مصر، الرساله، ۱۴۰۶ق؛ غایة المرام باخبار سلطنة البلد الحرام: عبدالعزيز بن فهد المکی (م. ۹۲۰ق.)، به کوشش شلتوت، دار المدنی، ۱۴۰۶ق؛ الفهرست: ابن الندیم (م. ۴۳۸ق.)، به کوشش تجدد؛ وفاء الوفاء: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش السامرائی، مؤسسه الفرقان، ۱۴۲۲ق.

علی احمدی میرآقا

اخبار مکه ابن منده: از آثار گمشده تاریخ محلی مکه، نوشته عبدالرحمن بن محمد بن منده عبدی اصفهانی (م. ۴۷۰ق.)

ابوالقاسم عبدالرحمن بن ابی عبدالله محمد بن اسحاق بن محمد بن یحیی بن منده العبدی الاصفهانی، حافظ و محدث اصفهانی، به سال ۳۸۱ق. در اصفهان زاده شد.^۱ او و دیگر اعضای خاندانش را «ابن منده» لقب داده‌اند.

این کلمه لقب نیای آنان ابراهیم، فرزند نتیجه فیروزان بن چهار بخت است.^۲ گفته‌اند که فیروزان از صاحب منصبان لشکری ساسانیان بوده که در رویداد فتح اصفهان، اسلام آورده

۱. سیر اعلام النبلاء، ج ۱۸، ص ۳۴۹-۳۵۰.

۲. المنتظم، ج ۱۶، ص ۱۹۴؛ تذکره الحفاظ، ج ۳، ص ۱۰۳۱.

است.^۳ لقب «عبدی» این خاندان از این روست که یحیی بن منده با زنی از بنی عبد یالیل ازدواج کرد.^۴ این خاندان دارای اصل ایرانی و مذهب حنبلی، دست کم از سده سوم تا هفتم ق. در اصفهان می‌زیسته^۵ و در دانش حدیث شهرت داشته‌اند.

منابع تاریخی، عبدالرحمن بن منده را بسیار ستوده و نام مشایخش را به تفصیل نوشته‌اند.^۶ او در جست‌وجوی دانش به شهرهای بسیار سفر کرد و در اصفهان، نیشابور، واسط، بغداد، مکه و دیگر شهرهای سرزمین‌های اسلامی از مشایخ فراوان حدیث شنید.^۷ نخستین استاد ابن منده، پدرش محمد (م. ۳۰۱ق.)^۸ از دانشوران سرشناس آن روزگار و نام‌آورترین دانشور خاندان ابن منده^۹ بود. ابن منده در گزارش حدیث بسیار وسواس داشت و جز بر شیوه اجازة، حدیثی روایت نمی‌کرد.^{۱۰} او از دانشورانی سرشناس مانند حاکم نیشابوری و زاهر بن احمد سرخسی اجازة روایت گرفت.^{۱۱} گفته‌اند به سنت سخت پایبند بود و

۳. تذکره الحفاظ، ج ۳، ص ۱۰۳۱.

۴. شذرات الذهب، ج ۴، ص ۵۰۵.

۵. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۴، ص ۶۹۷-۶۹۸ «ابن منده».

۶. المنتظم، ج ۱۶، ص ۱۹۴؛ سیر اعلام النبلاء، ج ۱۸، ص ۳۴۹-۳۵۰.

۷. سیر اعلام النبلاء، ج ۱۸، ص ۳۴۹-۳۵۰.

۸. طبقات المحدثین باصفهان، ج ۳، ص ۴۴۲.

۹. نک: تذکره الحفاظ، ج ۳، ص ۱۰۳۲.

۱۰. تذکره الحفاظ، ج ۳، ص ۱۱۶۵.

۱۱. تذکره الحفاظ، ج ۳، ص ۱۱۶۵؛ سیر اعلام النبلاء، ج ۱۸، ص ۳۵۱.